

KLEBELSBERGNÉL A LEGESZMÉNYIBB CÉLOK MÖGÖTT IS ÉLETREVALÓ ELGONDOLÁSOK BUJKÁLTAK

ÍRTA: HUSZTI JÓZSEF¹

Az Országos Természettudományi Tanács céljául tűzte ki az elméleti és alkalmazott természettudományok rendszeres, tervszerű fejlesztését. Feladatköre volt a bel- és külföldi tudományos mozgalmak figyelembevételével az ország egyetemes érdekeinek megfelelő program kidolgozása, ennek állandó kiegészítése, a program végrehajtását biztosítani hivatott kutatómunka ellenőrzése. Joga és kötelessége volt minden olyan intézkedést kezdeményezni, amely a magyar természettudományi kutatásnak megfelelő színvonalon tartását célozhatta. Hatáskörébe tartozott, hogy az egyes természettudományi szakok intézeteinek és kutatóinak összeműködését biztosítsa. Az idevágó kutatás nemzetközi szervezeteiben Magyarországot magától értetődőleg szintén a tanács képviselte. Legfontosabb hatásköre mégis az volt, hogy az Országos Természettudományi Alap felhasználását intézte, magát az alapot kezelte.

Ebből szerezték be pl. a nagyobb és drágább műszereket, ebből kapták az érdekelt kutatók a megfelelő támogatást. A tanács felállításáról a miniszter egyébként törvénnyel intézkedett. Ez az 1930: VI. tc.

A tanács nyolcvan tagját a törvény úgy válogattatja össze, hogy az egyes szakok és intézmények arányos képviselőhöz jussanak. A tagok között helyet foglalnak tudománypolitiku-

sok és a tanács céljainak előmozdítására alkalmas egyesületek kiküldöttei is. A tanács messzemenő autonómiát élvez: határozataival szemben a miniszternek csak vétőjoga van. Klebelsberg azt reméli, hogy a tudósok nagyobb mérvű bevonása a tudományos igények kielégítésének, vagy a jelentkező igények sorrendje megállapításának munkáját nagy mértékben tökéletesíteni fogja. Elvégre az adminisztratív állami tényezők az ilyesmit mégsem tudják a megfelelő felkészültséggel kizárólagosan irányítani. Viszont elvárta, hogy tudósaink ne csak kutatók és tanárok, hanem bizonyos mértékig szervezők is legyenek és maguk is hatásosan közreműködjenek a tudományos munka további feltételeinek megteremtésében. Főleg a tudományos igények felkutatásában és a fejlesztésre irányuló kezdeményezésben számított támogatásukra. Többször hangsúlyozta azonban, hogy nemcsak *ad hoc* javaslatokat vár, hanem – elsősorban – hosszabb időre szóló munkaprogramokat.

Az Országos Természettudományi Alap kezdő vagyona az az 1 000 000 aranykorona volt, amelyet Smith Jeremiás népszövetségi főbiztos hozzájárulásával Klebelsberg az 1925: XXIII. tc.-ben nyert felhatalmazás alapján a hasznos beruházásokra engedélyezett összegből a célra kapott. Ebből igyekezett a legégetőbb szükségleteket biztosítani, laboratóriumokat rendbe hozatni, anyagot, tudományos felszerelést

¹ Gróf Klebelsberg Kuno életműve. Írta Huszti József. Részletek a IV. fejezetből. (121–140.) *E könyvet a visszatért magyaroknak ajánlom.* Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1942.

beszerezni. Természetesen a törvény megfelelő módon gondoskodott az alap további táplálásáról. De számított az állam mellett a törvényhatóságok, községek, egyesületek, intézetek és egyéb adományozók áldozatkészségére is. Klebelsberg nem csinált belőle titkot, hogy az Országos Természettudományi Tanácsnak »a mi kisebb arányú viszonyainkra leegyszerűsítve« nagyjában azt a szerepet szánta, amit Németországban a Notgemeinschaft der deutschen Wissenschaft² látott el.

Mellette még 1927-ben megalkotta a Széchenyi István Tudományos Társaságot azzal a célzattal, hogy a mezőgazdaság, ipar, kereskedelem és pénzügyi világ kiválóságait kapcsolatba hozza a természettudósokkal és tudományos intézetekkel. Az új társaság feladatkörébe tartozott a kutatóintézetek és laboratóriumok támogatása és fejlesztése, esetleg új intézetek alapítása, a régiek kiegészítése, ösztöndíjak juttatása, a közvélemény érdeklődésének ébrentartása – mindez azonban társadalmi úton! A minta a német Kaiser Wilhelm-Gesellschaft³ volt. A lényeges mozzanat, amely egyúttal határvonal az Országos Természettudományi Tanáccsal szemben, éppen a társadalmi jelleg volt. Amíg a Tanács az idézett törvényben előírt módon elsősorban közpénzeket, főleg állami hozzájárulást használt fel, addig a Széchenyi-Társaság szabad, a közoktatásügyi minisztertől is független egyesülés, amely kutatási célokra lényegében a gazdaságilag érdekeltektől gyűjt hozzájárulást. A tagok között voltak magánosok és jogi személyek. Különösen sok ipari vállalat lépett be tagnak. A sikert mutatja egyetlen adat: 1929-ben a társaság már 120 000 P-t tudott a tőle szolgált célokra juttatni. Klebelsberg gondolta ki elvi alapon a munkamegosztást is: »A két szerv között – írja – úgy osztottuk meg a hatáskört, hogy a Széchenyi-Társaság inkább azokat a kutatásokat támogatja, amelyek gyakorlati eredményekhez vezetnek, mint pl. barnaszeneink teljesebb kihasználása; a Természettudományi Tanács ellenben azokat a munkákat támogatja, amelyek szintén vezethetnek gyakorlati eredményre, ahol azonban nem a közvetlen haszon, hanem a kutatás, mint olyan áll előtérben.«

Klebelsbergnek a magyar természettudományi kutatással összefüggő további tervei – mint látni fogjuk – annyira gigantikusak, hogy még az ő akaraterejének is csak egy részüket sikerült megvalósítania. Az életre hozott alkotások közül még ebben az összefüggésben kettőt ismertethetünk: a svábhegyi csillagvizsgálót és a tihanyi élettani intézetet. Az első alapjában véve a megmentett, jobban mondva az átmentett intéz-

mények közé tartozik; a másodikat azonban már az újaknak érzett szükségletek hozták létre.

A magyar tudomány sorsán elmélkedve Klebelsberg elborultan veszi tudomásul egy-egy intézményünk megszűnését. »A kultúra katasztrófája nem úgy következik be, mint midőn a bolthajtás nagy robajjal egyszerre beszakad; hasonló a természet őszi elhalásához, midőn levél levél után lassankint hullik le. A magyar művelődés fájának ez a levélhullása – sajnos – folyik.« A borongást az váltotta ki, hogy az Ógyallán működött földmágnességi állomás a megszállás következtében kénytelen volt beszüntetni működését. Pedig ez volt délkelet felé a nemzetközi szervezetben az utolsó ilyen intézmény! Hasonló sorsra jutott volna az ógyallai csillagvizsgáló is, ha az igazgató személyes kockázat árán a felszerelést át nem menti. A magyar csillagászat múltja egyébként sem volt zökkenésmentes. 1852-ben pl. az osztrák önkényuralom lebontatta a gellérthegyi csillagvizsgálót, hogy helyet teremtsen a főváros katonai féken tartására épülő citadellának. Ez az intézkedés húszévi cezúrát jelentett. 1918-ban el kellett vesztünk az időközben megépült ógyallai csillagvizsgálót. De Klebelsberg a hagyományos magyar balsors nem ejti kétségbe. A Svábhegyen hozzálát a harmadik magyar csillagda építéséhez. Nem tudná elviselni a gondolatot, hogy ezen a téren is töröljék a magyart a számottevő nemzetek sorából. A nemzetközi munkában eddig dicsőséggel vettünk részt: ezt a munkát folytatnunk kell!

(...)

A másik intézet, a tihanyi, egyike Klebelsberg legtöbbet vitatott alkotásainak. Talán egyetlen más művét sem kísérte annyi kritika, támadás, gúnyolódás, mint a »csiborpatkoldát« – ahogyan az utcai szellemesség az intézményt hamarosan elkeresztelte. Bizonyos, hogy ezen a ponton találkozott a legnagyobb értelmetlenséggel, ami nagy szó, mert az értelmetlenség, az emberiség e csorbitatlan közkinccse, elég nagy adagolásban jutott Klebelsberg közpályája kíséretéül.

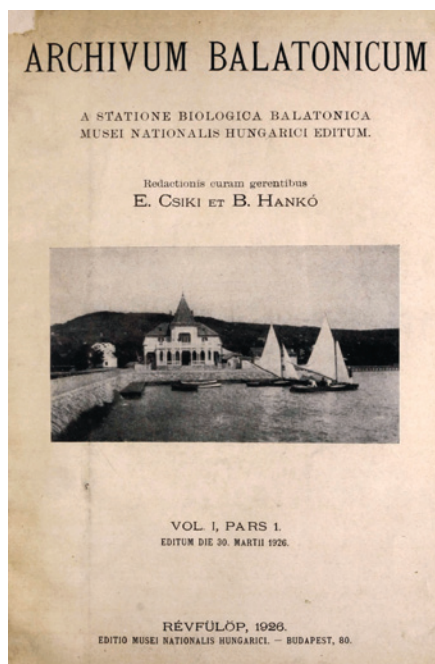
A magyar biológiai állomás felállításának gondolata már 1892-ben felmerült a Természettudományi Társulat állattani osztályában. Akkor azonban még egészen más előfeltételek mellett lehetett a tervezgetést elindítani. A gondolat egyik propagálója, Vangel Jenő pl. a rovignói állomást ajánlotta mintának s az intézményt az Adria partján, esetleg Fiumében kívánta volna elhelyezni. De már akkor voltak szakemberek – id. Entz Géza, Hermann Ottó, Horváth Géza –, akik a Balatont

² Német tudományos egyesület, 1920-ban alapította a Porosz Tudományos Akadémia. Elsődleges célja volt megkönnyíteni a német humán- és természettudományok számára a forrásokat és azok elosztását. (Wikipedia)

³ Vilmos Császár Társaság a Tudomány és Kutatás Támogatására. II. Vilmos császár alapította 1910-ben. Célja: lehetőséget teremteni az ideológiai és a gazdasági érdekektől független tudományos kutatások számára. Az ügy finanszírozói egyrészt a kormány, másrészt az iparvállalatok voltak.

ajánlották. A vélemények megoszlása következményeként az állattani és növényteni szakosztály akkor a kormánynak azt javasolta, hogy két állomást létesítsen, mindegyiket 60.000 forintnyi költséggel és 6000 forintnyi évi dotációval: az egyiket a Balaton mellett, a másikat Fiumében. A tervek akkor nem valósultak meg. Később Lóczy Lajos vette kezébe az ügyet, aki határozottan a balatoni megoldás mellett foglalt állást. Lóczy – elsősorban Entz tudományos vizsgálataira alapján – azzal érvelt, hogy a Balatonnak egészen sajátos és rendkívül gazdag faunája, amelynek kincseiből már eddig is 700 állatfajt hordtak össze tudósaink, minden más megoldást értelmetlenné tenné. Lóczy törekvései sem sikerültek. Később, már 1925-ben, a Magyar Nemzeti Múzeum állattára Révfülöpön, a kikötőállomás emeleti helyiségeiben hat munkahellyel mégis elindított egy kutatóállomást, amelyet rögtön az első évben külföldi kutatók is felkerestek. Az intézmény berendezésének megfelelően kizárólag morfológiai irányban dolgozott. Már az első évben (1926) folyóiratot is adott ki Archivum Balatonicum címen.

Ez a szerény kezdet hívta fel Klebelsberg figyelmét a további lehetőségek kiaknázására. Még a természettudományi kongresszus összeülése előtt cikket írt, amelyben kifejtette, hogy a biológia terén sem maradhatunk el szomszédjaink mögött: rendelkezésünkre áll a Balaton, amely az állattani kutatások számára eszményi terület. Már ekkor (1925. dec. 25.)

múlt találkozok itt a természet szépségeivel. Ezt a környezetet különösen alkalmasnak gondolta arra, hogy a magyar jövőt előkészítő ifjúság nevelésében részt kapjon. Egy időben oda tervezte az angol-kollégiumot, ami majd Sárospatakon valósul meg. Ott alkotta meg a főiskolai ifjúság sport-telepet. S oda-

építtette a magyar élettani intézetet. Klebelsbergnél minden összefüggött, s nemegyszer a legeszményibb célok mögött is igen életrevaló gyakorlati elgondolások bujkáltak. Kétségtelenül arra is gondolt, hogy az intézetben dolgozó külföldi tudósok majd propagandát csinálnak a Balatonnak. A végleg kiformalódott terv már helyet kap a természettudományi kongresszus beszámolójához csatolt törvénytervezetben és annak indoklásában: »...nekünk, magyaroknak van egy nagy természeti kincsünk, Európa legnagyobb édesvíztava, a Balaton. Ennek élettani átkutatása a magyar tudományosságának speciális kötelezettsége. A Balatonnak és környékének állat- és növényvilága bő kutatási lehetőséget nyit meg, éppen ezért a balatoni limnológiai állomás

gondolata önként szélesedik ki a magyar biológiai intézet koncepciójává, mely intézet céljaira a rendkívül kedvező fekvésű Tihanyban a telket már meg is vettem. Különösen, ha sikerülni fog az intézetet akváriummal és terráriummal, továbbá kísérleti állatok befogadására szolgáló kisistállóval és növényházzal kiegészíteni, úgy ez az alapítás nagy lendületet fog adni az élettani tudományoknak. De még ha kezdetben

A biológia terén sem maradhatunk el szomszédjaink mögött: rendelkezésünkre áll a Balaton, amely az állattani kutatások számára eszményi terület

megemlíti, hogy a tihanyi kolostor alatt megfelelő telket vásárolt.

Klebelsberg régi szerelmese volt a Balatonnak, amely problémái sokaságával szinte élete végéig foglalkoztatta. Különösen kedvelte a tihanyi félszigetet. Megkapta őt e kis földdarab történeti levegője: I. Andrásnak, a kolostoralapító királynak emléke, a templom Árpád-kori kápolnája az alapító örök nyugóhelyével stb. Úgy érzi, hogy az egészséges magyar

meg is kell maradnunk a limnológia szűkebb keretei között, ilyen intézménytől igen sokat várhatunk, mint azt a poroszok plonni, a dánok hillerodi és az osztrákok lunzi édesvízi állomásának példája és eredménye mutatják.»

Az intézet alapkövét 1926. aug. 25-én tették le. Az előző napon Klebelsberg cikket írt egyik elterjedt napilapunkba, amelyben igyekezett a közvélemény számára az új intézmény jelentőségét megvilágítani. A világháború után a természet-

tudományok, főleg a biológia és a kémia, a modern kutatások középpontjába kerültek. Nálunk a kémia, amelynek gyakorlati haszna szembeszökő, valahogyan még el van látva. Annál mostohább a biológia sorsa, pedig ennek is mérhetetlen nagy a gyakorlati fontossága is, főleg az orvostudománnyal való vonatkozásban. Szomorú tünetnek tartja, hogy pártpolitikai szempontból is belekontárkodnak kultúrpolitikai kérdésekbe és kezdik sokallni a tudományos kutatás pártolását, az erre fordított összegeket. Azt is hangoztatják, hogy ezen a téren csak a nagy államok fejthetnek ki sikeres tevékenységet. Az emberiség művelődéstörténete ennek éppen az ellenkezőjét tanítja. Klebelsberg kedvenc témájánál van: a kisállamok kulturális hivatását fejtegetheti. Az olvasót a történeti példák egész zuhatagával árasztja el, a görög kisállamoktól kezdve a renaissance kisállamain keresztül Weimarig és Bajorországig.

Az ünnepélyes alapköltéletkor mondott beszédében ismertette az intézmény munkaprogramját. E szerint az lesz a feladata, hogy a tudományos kutatás, az ismeretterjesztő szemléltetés és a tanárképzés céljait szolgálja. Kifejezte azt a reményét, hogy az intézet külföldön is becsületet hoz majd a magyar névre s értékes összeköttetéseket szerez a magyar tudománynak. Bízott abban, hogy a külföld régi híres hasonló intézményeivel hamarosan fel tudja venni a versenyt.

Az intézet bőségesen beváltotta a hozzáfűzött reményeket, de alkotójára mágnesként vonzotta a támadásokat. Klebelsberg egész ellenzéke – pedig ezzel sokat mondtunk – próbálta rajta szellemességét. Még halála után is főként ez az intézmény maradt meg »pazarlásai« botrányköveként, mint

ahogyan pl. az egész »rendszernek« volt mit hallania Lilla-füredért. Közben még a külföldi rádiókban is szó esett a Tihanyban folyó kutatómunkáról. Egy ilyen előadásról értesülve Klebelsberg keserűen jegyezte meg, hogy nálunk még akkor is »halbiológiáról« fognak beszélni, amikor már az egész világon ismerik majd a tihanyi intézet tudományos jelentőségét.

Elgondolásaiban mindaz, amit eddig ismertettünk, csak szerény ízelítő volt a további tervekhez képest. Klebelsberg egyik legállandóbb törekvése az volt, hogy a magyar természettudományi kutatás számára »egységes természettudományi telepet« – röviden: »magyar Dahlem«-et – létesítsen. E ponton kétségtelenül nagy hatása volt tervei kialakulására egykori berlini tanárának, Harnack Adolfnak 1909. november 21-én II. Vilmos császárhoz intézett emlékirata, amelyet Klebelsberg a tudánypolitika korszakot alkotó, klasszikus dokumentumának tartott. Ez a méltán híres emlékirat kifejtette, hogy a tudományos akadémiák és egyetemek mellett szükség van a tudományos intézeteknek egy harmadik válfajára, a szó szorosabb értelmében vett kutatási intézetekre. Ismeretes, hogy a Vilmos császártársaság dahlemi kutatóintézetei főleg Harnack kezdeményezésére jöttek létre. A munkában igen nagy része volt még Althoffnak, a porosz közoktatásügyi minisztérium jeles tudánypolitikusának, kiről Klebelsberg mindig nagy kegyelettel emlékezett meg. Althoff irányította a figyelmet a Berlin tőszomszédságában fekvő dahlemi kincstári uradalom területére, ő dolgozta ki a részletes terveket, s amikor meghalt, II. Vilmos intézkedésére, hátrahagyott iratai alapján rekonstruálták terveit, amelyeket azután fokozatosan nagyobbreszt meg is valósítottak.

A HUNREN Limnológiai Kutatóintézet, háttérben a tihanyi apátság (Forrás: csodálatosbalaton.hu)